

TANULMÁNYOK

Serfőző Szabolcs

A 17–18. SZÁZADI PÁRIZSI KONFRATERNITÁSOK TÁRSULATI LAPJAI

Előadásomban az elmúlt évben Franciaországban folytatott Ph.D. ösztöndíjas kutatásaimról szeretnék beszámolni. Itthoni témámhoz kapcsolódóan Franciaországban is grafikátörténettel, elsősorban a 17–18. sz.-i populáris grafika egyik szűkebb területével, a vallásos tárgyú, illetve a hitélethez kapcsolódó grafikai emlékkanyaggal foglalkoztam. Ezen belül most a párizsi konfraternitások társulati lapjairól szeretnék beszélni.

A műfaj vizsgálatához kitűnő forrásanyag állt rendelkezésre a párizsi Bibliothèque Nationale, illetve a Bibliothèque historique de la Ville de Paris grafikai gyűjteményében – melyekben 336, illetve 223 db társulati kiadvány található – ugyanakkor az anyag feldolgozására kevés figyelmet fordított az eddigi kutatás.¹

A múlt század végén meginduló francia grafikátörténeti kutatások jelentős eredményeket értek el, az emlékkanyag feldolgozására olyan heroikus vállalkozások keretében került sor, mint például a máig be nem fejezett, az Inventaire du fonds français sorozat keretében megjelenő, a 16., a 17. és a 18. századi metszőket monografikusan feldolgozó katalógusok. A populáris grafika (imagerie populaire) műfajaira azonban mindmáig kevés figyelem irányult, szemben például a német kutatások által ezen a téren elért komoly eredményekkel. A társulati kiadványok magyarországi emlékkanyagának feldolgozására is csak az elmúlt időkben történtek meg az első kísérletek.²

Közismert, hogy a késő középkori és a kora újkori devóciós gyakorlat számos megnyilvánulási formájával találkozhatunk a hivatalos, az egyház által kínált kereteken kívül. A zarándoklatok, processziók, stb. mellett a konfraternitások igen fontos elemei a kora újkori laikus vallásgyakorlatnak, jelentős szerepet töltenek be a devóció egyéni és közösségi formáinak szervezésében. A szűkebb értelemben vett vallásos társulatok és más hasonló egyesülések elsődleges célja saját és mások lelki üdvösségének szervezett keretek között való biztosítása volt. A tagjaik sorába lépő emberek közösen végzett áhítati gyakorlatokkal, imával, énekléssel, patrónusszentjeik ünnepén körmenetekkel, misével gyakorolták a keresztény jámborságot, buzgó keresztény élettel készültek a remélt túlvilági boldogságra. Ezen túlmenően a szocializáció és a társadalmi szolidaritás számos feladatát is magukra vállalták, jelentős karitatív tevékenységet fejtettek ki, részt vettek a betegek gondozásában, tagjaik temetésének szervezésében, stb.³

A társulatok elsősorban városokban működtek, ebben a tekintetben a városi öntudat egyik sajátos megnyilvánulási formái is egyben, ugyanak-

kor a nagy, városi populáción belül egy mikroközösséghez való tartozás szükségletét is kielégítették, jelentős identitásformáló szerepet is betöltöttek. Jelentőségük és funkciójuk alaposabb megértéséhez fontos röviden kitérnünk a csoportszerveződés általános motivációjára. Mint közösségek, nemcsak szociológiai tények a város társadalmi terében, hanem vonatkoztatási pontok is egyben. Tagjait azon az alapon egyesíti, hogy valami *közös* a közösség tagjaiban, ugyanakkor valamilyen jellemző módon *meg is különbözteti* tagjait más csoportok tagjaitól. A csoportszerveződésnek tehát alapvető eleme a másoktól való elhatárolódás, a *határ*. A közösségi tudat feltételezi azon határok elfogadását és elfogadtatását, melyek általában az emberek közötti interakciókban intézményesülnek. Ám ezek a határok nem feltétlenül objektívan nyilvánvalóak. A közösség tagjai szimbolikus jelentőségű dolgokkal, szimbolikus gesztusokkal fejezik ki határaikat, különállásukat.⁴ A vallásos társulatok esetében ilyen, a közösséget kifejező szimbólumnak tekinthetjük a körmeneteket, az egyenruhákat, a jelvényeket és ilyen szimbólumként értelmezhetjük a társulatokhoz kapcsolódó képzőművészeti produkciókat, így az előadásom tárgyát képező társulati lapokat is.

Mint említettem, a konfraternitások jellegzetesen városi jelenségek. A 17–18. sz.-i Párizsban rendkívül sok, közel 650 társulat működéséről van adatunk. Népszerűségükhöz nagyban hozzájárult a társulatoknak adományozott pápai, illetve érseki indulgencia. A katolikus egyház tanítása szerint a bűnbánat által a hívő ember feloldozást nyer bűnei alól. Az indulgencia az ezekért a múltban elkövetett és megbánt bűnökért járó, isten által kiszabott, a purgatóriumban letöltendő, időben kifejezhető büntetés meghatározott részének elengedését jelenti. Az egyház számos fajtáját különbözteti meg az indulgenciának. A két legfontosabb kategória a büntetés egészét vagy csak egy részét elengedő, *teljes* és *részleges* bűnbocsánat. Ez utóbbit 1215 óta kizárólag a pápa adományozhatja. Ezen túlmenően beszélhetünk csak meghatározott (kultusz)helyeken és meghatározott (ünnepi) alkalmakkor elnyerhető, illetve tárgyakhoz, például a rózsafüzérhez kapcsolódó indulgenciáról, s létezik csak emberek egy meghatározott csoportja, így például egy konfraternitás tagjainak járó indulgencia is. Az indulgenciára vonatkozó dogma egyik fontos, a konfraternitások esetében is meghatározó eleme az elkövetett bűnök miatt istennek járó elégtétel és így a bűnbocsánat átruházhatósága, közösségi jellege. A katolikus tanítás szerint ugyanis a hívő elégtételt adhat saját magáért és helyettesítéssel vagy közbenjárással másokért is. A konfraternitások működésének ez a tan szolgáltatja teológiai alapját.

A tridenti zsinat 1563-ban hozott határozatában megerősítette az egyház Krisztustól eredeztetett hatalmát az indulgenciák adományozására és a protestáns kritikával szemben az indulgenciák hathatósága mellett foglalt állást. Tovább folytatta az indulgencia adományozását, egy olyan erőt látva a különböző áhítati gyakorlatokkal elnyerhető bűnbocsánatokban, ami erősíti a katolikus közösségek hitét és összetartását. Ezzel párhuz-

mosan a konfraternitások alapítását és az ezekhez kapcsolódó, népszerűségüket nagyban elősegítő, teljes bűnbocsánatot biztosító indulgenciák adományozását is támogatta.

A 17–18. századi Párizsban a laikus vallásos társulatok minden főbb típusát megtalálhatjuk, a mindenki számára nyitott, a kor népszerű devóciós formáit gyakorló áhítati társulatoktól, a szerzetesrendekhez kapcsolódó harmadrendeken és a karitatív, például a betegek és haldoklók lelki gondozását végző konfraternitásokon át a zártabb, egyes mesterségek, foglalkozások mesterreit tömörítő társulatokig.

A középkori eredetű vallásos társulatok helyzete jelentősen megváltozott a tridenti zsinat határozatai, valamint VIII. Kelemen pápa 1604-es *Quaecumque* konstitúciója nyomán. Az egyházi jogi szabályozás és ellenőrzés fokozott mértékben érvényesült, a társulatalapítás egyházhatósági felügyelet alá került. Az ellenreformáció során a konfraternitások devóciós és karitatív szerepéről a hangsúly a katolikus hit védelmére és a protestánsok által támadott eukarisztia- és Mária-tisztelet, valamint a szentek kultuszának terjesztésére helyeződött át. A Jézus Szent Nevét viselő, a Saint Geravis templomban, 1590-ben alakult társulat tagjai például arra esküdtek, hogy életüket a pápának és Párizs püspökének való engedelmességnek rendelik alá. A Mária-kultusz új formái kezdenek virágozni, mint például az Immaculata Conceptio tisztelete, és újult erővel jelennek meg a korábbi kultuszformák is, mint például Mária születésének tisztelete, melyet 18 párizsi konfraternitás választott titulussá. Az érsekek ajánlására Franciaország szinte minden egyházközségében megalakultak az Oltáriszentség testvérületek, Párizsban 37-ről van adatunk. A 17. század nagy vallási megújulásában tehát igen jelentős szerepet töltöttek be testvérületek. Jogi státust nyerve javakat birtokolhattak, örökölhettek, különböző járadékokra voltak jogosultak, saját kápolnát tartottak fenn, melyekbe oltárokat és ötvösműveket rendelhettek, tagjaik számára pedig társulati lapokat nyomtattak. Ezek az előállított mennyiséghez képest csak elenyésző mértékben maradtak fenn. Egy 18. sz.-i forrás szerint például a Saint-Etienne de Grés-templomban alapított Notre Dame de Bonne Délivrance társulat közel kilencven év alatt (nem tévedés!) 500 000-nél is több példányban jelentette meg társulati lapját, ami jól érzékelteti az efféle nyomtatványok rendkívüli népszerűségét a 17. sz.-i Párizsban, ugyanakkor azt is illusztrálja, hogy a társulati lapok a grafikai produkció meglehetősen populáris szegmensének termékei. Bár a lapokat illusztráló metszetek készítői között olyan neves művészeket is találunk, mint például Jean Lepautre vagy Sebastian Leclerc, aki történetesen épp a rézmetszők konfraternitásának társulati lapját készítette, a lapok többsége azonban közepes tehetségű metszők műve, jóllehet ez a populáris stílus elég távol esik a mi közép-európai provincializmusról alkotott fogalmunktól.

A barokk kori társulati lapok konjunktúrája nem lett volna lehetséges a nyomdaipar 17. sz.-ban kezdődő és a 18. sz.-ban is folytatódó gyors fejlődése

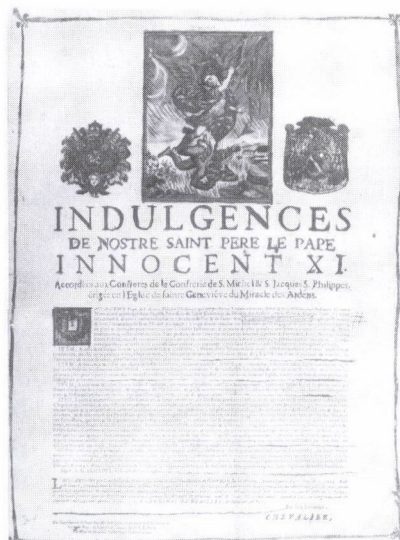
nélkül. A 17. sz. végéig a metsző mesterek nem tömörültek céhekbe, nyomólemezek így könnyen cirkuláltak a metszők és nyomdász-kiadók között, akik különösebb szerzői jogi problémák és következmények nélkül újra és újra felhasználták vagy újra metszették azokat. Az ily módon könnyen előállítható olcsó egylapos nyomtatványok igen hamar kurrens kereskedelmi terméké váltak és nagyban elősegítették a különböző devóciós gyakorlatok terjedését és a társulatok népszerűsítését. Mindezek ismeretében elég meglepő, hogy csak igen kevés maradt fenn máig ezekből a nyomtatványokból. Mivel a társulatok minden évben kiadták lapjaikat, ezek a nyomtatványok nem képviseltek különösebb értéket a társulati tagok számára, így keveset őriztek meg belőlük. Az imént említett Notre Dame de Bonne Deliverance társulat kiadványából mindössze 3 példány fennmaradásáról tudunk.

A konfraternitások kétfajta egylapos kiadványt jelentettek meg és terjesztettek: a társulati lapot és az indulgencia vagy más néven bűnbocsánati lapot. A két típust alapvetően a szöveg és a kép aránya különbözteti meg. A társulati lapon mindig annak a szentnek az ábrázolása foglalja el a legnagyobb helyet, amelyiknek a patronátusa alá az adott testvérület tartozik, ezt kíséri néhány rövid felirat, mely értelmezi az ábrázolást, közli a társulat nevét, a székhelyül szolgáló templomot stb., illetve egy többnyire francia nyelvű, a patrónusszent közbenjárását kérő, rendszerint sztereotip formulákból felépülő imát is tartalmaz.

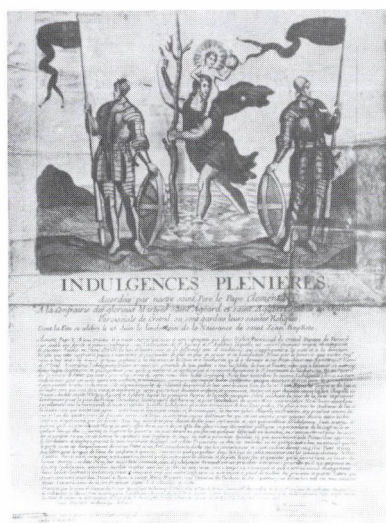
Ilyen például a Szent Genovéa templomban alapított Szent Mihály, Jakab és Fülöp társulat 18. sz. elejéről származó lapja. (1. kép) A kompozíció középpontjában Szt. Mihály és a sárkány látható, tőle jobbra és balra Fülöp és az ifjabb Jakab apostol. A háttérben a Mont-Saint-Michel jelenik meg. A társulat a párizsi kalaposmesterek vallásos közössége volt, akik Szt. Mihályt, az ifjabb Jakab és Fülöp apostolt választották védőszentül. Arra a kérdésre, hogy miért pont őket, az ikonográfia egyes elemei szolgálhatnak magyarázattal. Az ok nem túl magasztos, ugyanakkor jól jellemzi a populáris kultúrát hordozó városi iparos réteg vallási attitűdjeit. A sárkányt eltipró Szt. Mihály gesztusa a gyapjúszövet-készítés munkafázisainak egy mozzanatára, a szövet lábbal történő taposására, tömörítésére emlékeztet. Jakab apostol mártíromságának eszköze, a ványolórúd, mellyel a legenda szerint agyonütötték, szintén a kalaposok egyik fontos munkaeszköze. (A kép hátterében épp a kivégzést, a Jakab apostol rúddal való agyoncsapásának jelenetét láthatjuk) Fülöp apostol nem hozható ilyen összefüggésbe a kalaposmunkával, alakja azonban gyakran összekapcsolódik a kultuszban az ifjabb Jakab apostollal, mivel ünnepük ugyanarra a napra, május 3.-ra esik. Feltehetően ezért ábrázolták alakját ezen a társulati lapon is. A lap tetején a társulat működését 1673-ban engedélyező XI. Kelemen pápa és az engedélyt 1704-ben megerősítő párizsi érsek, Louis-Antoine Noailles címere látható. A lap alján, ornemens keretben egy a patrónus szentek közbenjárását kérő ima olvasható, illetve a társulat tagjainak mesterségére utaló kalapok jelennek meg.

1. Szent Mihály, Jakab és Fülöp konfraternitás társulati lapja. 18. sz. eleje, Bibliothèque National, Párizs

2. Szent Mihály, Jakab és Fülöp konfraternitás indulgenciás lapja. 18. sz. eleje, Bibliothèque National, Párizs

3. Szent Agoard és Aglibert konfraternitás társulati lapja. 18. sz. eleje, Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, Párizs

4. Szent Juliánusz és Genest konfraternitás társulati lapja. 18. sz. közepe, Bibliothèque National, Párizs

A társulatok nyomtatványainak másik típusán, a bűnbocsánati lapokon rendszerint a tipográfiaiilag gazdagon alakított szöveg dominál, mely a pápai bulla francia fordítását és az érseki engedély szövegét közli, ezt kíséri a patrónusszentet ábrázoló kisméretű fa vagy rézmetszet, olykor kiegészítve az épp trónon ülő vagy a bűnbocsánatot adományozó pápa illetve Párizs érsekének címerével. Ilyen például a kalaposok imént említett társulatának bűnbocsánati lapja. (2. kép) A lap tetején középen egy Szt. Mihályt ábrázoló rézmetszet látható, a háttérben a Mont-Saint-Michel körvonalai rajzolódnak ki, tőle balra XI. Kelemen pápa, jobbra pedig Párizs érsekének címere látható. Alatta a XI. Kelemen által a társulat tagjainak 1681-ben adományozott bűnbocsánatról szóló szöveg és az ezt megerősítő érseki engedély olvasható. A lap alján baloldalt található szignatúra szerint a lap Jean-Baptiste Despine nyomdász és kiadó műhelyében készült 1722-ben.

A fennmaradt emléanyag közel kilenc tizedét a társulati lapok teszik ki. Népszerűségük oka nyilvánvalóan a képek domináns szerepében keresendő, hiszen az ábrázolás által, a vizualitás nyelvén azokat a társulati tagokat is meg tudták szólítani, akik nem tudtak olvasni. A társulati lapokat egyébként kizárólag azok között a társulati tagok között terjesztették, akik befizették éves tagdíjukat, így ezek a nyomtatványok olyak speciális kiadványok voltak, melyekhez a szélesebb közönség nem juthatott hozzá a metszetárusoknál. Ugyanakkor szórványosan arra is van adatunk, hogy a konfraternitás új tagok toborzása érdekében osztogatta lapjait a városban.

Maguk a társulati lapok tulajdonképpen a sokszorosított grafika elterjedésével egy időben megjelentek, korábról, a 14. század második feléből arra van adatunk, hogy selyemre nyomott példányok szolgálták a társulati tagok áhítatát. A papír európai elterjedésével óriási népszerűsége tettek szert a devóciós célú nyomtatványok és nagyban hozzájárultak a nagy pestisjárványokat követő, a koldulórendek tevékenysége nyomán bekövetkező spirituális megújodáshoz. Az olcsó, nagy példányszámban terjesztett, fametszetű devóciós grafika előállításának elsődleges központjai Flandriában és a Rajna mentén alakulnak ki a 15. sz. végén. Párizsban a Szajna jobb partján, a rue Montorgueil-ben jelennek meg az első jelentős metszőműhelyek a 16. század folyamán, ahol kezdetben fametszeteket, majd főleg rézmetszeteket állítottak elő.⁵ A párizsi konfraternitások első nyomtatványai is ekkoriban jelennek meg, mint például a sebészek és borbélyok Szent Kozmasz és Damián nevű társulatának 1610–1618 között készült fametszetű lapja. A rézmetszetek megjelenése kezdetben szinte semmilyen hatással nem volt a fametszetek népszerűségére. Az új technológiát, a rézmetszést ebben a kezdeti szakaszban főleg a „magasművészet” körébe tartozó, többnyire allegorikus témák ábrázolására használták, melyek távol estek a devóciós képek felfogásától. A rézmetszetek csak a tridenti zsinatot követően, az ellenreformáció során terjedtek el szélesebb körben, Emile Mâle szavait idézve a „reconquete par l’image”, a hívek „képekkel való visszahódításának” eszközeként. A devóciós nyomatok előállítására először Antwer-

penben kezdték alkalmazni a rézmetszés technikáját, és a nyomdász-kia-dók révén ez a város vált egészen a 17. sz. közepéig a nyomatok elsődleges kereskedelmi központjává is. Antwerpen domináns szerepe erőteljesen gátolta és késleltette a francia metszőműhelyek kialakulását, melyek nagyobb számban csak a 17. sz. közepétől jelentek meg Párizsban.⁶

A technikátörténettel szorosan összefonódik az ikonográfia megváltozá- sa is. A mélyrehatóbb, részletgazdagabb rézmetszetek új devóciós témákat kínáltak a híveknek. Az itáliai reneszánsz festészetből számos új ikonográfiai típus került a devóciós metszetekre és terjedt el. A konfraternitások 17. sz.-i megújulásához nagyban hozzájárult a sokszorosított grafika elő- állításának ez a technikai és ikonográfiai változása: a hagyományos témák eltűntek és az új lelkiségnek megfelelő új típusok jelentek meg.

A társulati lapokat díszítő metszetek többsége szignálatlan. A szignált metszetek viszonylag kis számát az áhítati grafika más műfajaihoz hason- lóan itt is a metszetek többségének gyenge kvalitásával, a feladat alkalmi jellegével, valamint a rézlapok név nélkül történő újrafelhasználásával, újrametszésével magyarázhatjuk. A fennmaradt forrásokból tudjuk, hogy a konfraternitás vezető tisztviselője közvetlenül a metszővel kötötte meg a meg- állapodást a metszet elkészítésére, akik többnyire rajzolóként és metszet- árusként (*graveur et marchand d'estampes*) nevezik meg magukat. A meg- állapodásra rendszerint szabályos magánjogi aktus keretében, szerződésben került sor, amiben megegyeztek az előállítandó nyomatok mennyiségéről, az elvégzendő munka áráról és határidejéről. A megbízott metsző meste- rek java része szerény képességű művész, de többnyire a konfraternitások sem ragaszkodtak az eredeti kompozíciókhoz, gyakran megelégedtek a sokszor használt és elkopott rézlemezek felújításával vagy egy más céllal készült metszet másodlagos felhasználásával. Arra is gyakran találunk példát, hogy a metsző egyszerűen lemásolta a régi metszetet, így az új le- mezről készült nyomatok kompozíciója megfordult. Mindez nagyban hozzá- járult az ikonográfiai típusok sztereotipizálódásához, egyben a nyomtatványok népszerűségéhez is. A metszők gyakran két dúc kombinációjával állították elő kompozícióikat. Az egyikben a szent ábrázolása látható, a másikon rend- szerint valamilyen szöveg vagy a társulat nevét és a székhelyül szolgáló templom titulását feltüntető felirat jelenik meg. A két lemez ugyanarra a lapra történő nyomtatásával így a társulat kis költséggel előállíttathatta saját, egyéni lapját. A Szent Kristóf plébániatemplom Szt. Agoard és Szt. Aglibert nevét viselő társulatának a 18. sz. elejéről származó indulgenciás lapján például jól látható, hogy a lapot két nyomólemez felhasználásával állították elő. (3. kép) A felső rézmetszeten középen a társulat székhelyeül szolgáló templom névadó szentje, Szt. Kristóf látható, vállán a gyermek Jézussal, baloldalt Szt. Agoard, jobbra Szt. Aglibert. A két mártírhálált halt szent fejereklyéjét a Créteil-ben lévő Szt. Kristóf templomban őrzik, nyilván ez motiválta a társulat névválasztását. A lap alján a társulatnak teljes bűnbocsánatot (*indulgences plénierres*) adományozó, X. Kelemen pápa

által 1672-ben kiadott bulla szövege olvasható, valamint az a Párizs püspöke által 1673-ban adott engedély.

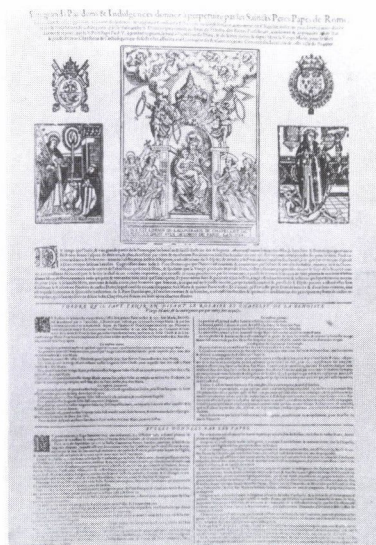
A példa jól érzékelteti egyfelől a társulatok szerény művészi igényeit, másfelől betekintést enged a kevésbé igényes metszők műhelygyakorlatába. Ebből az eljárásból, a metszetek másodlagos felhasználásának gyakorlatából ered a társulati lapok illusztrációinak egyik legfontosabb jellemezője, az ikonográfia konzervativizmusa. A nyomólemezek másodlagos felhasználásával, vagy olykor átmetszésével előállított társulati lapok az illusztrációk hosszú utóéletét biztosították, és évtizedekre konzerválták az ikonográfia és a kompozíció elemeit. Az elhasználódott, elkopott lemezeket a társulatok rendszeresen felújították, vagy egy korábbi metszet alapján új nyomólemezt készítettek. Jól látható ez a muzsikuskok és táncosok Szt. Juliánusz és Szt. Genest nevű társulatának 1766-ban készült lapján, melynek nyomólemeze egy korábbi metszet alapján készült. (4., 5. kép) Szt. Juliánus alakja így átkerült a jobboldalra, Szt. Genest pedig a balra. A két metszet olyannyira tükörszimmetrikus, hogy a keret mentén körbefutó zeneszerszámokon túl még a felső sarkokban megjelenő címerek heraldikai oldalai is megfordulnak.

Ugyanerre az eljárásra példa a Notre Dame des Miracles társulat 1806-ban készült lapja, mely egy közel kétszáz évvel korábbi metszet alapján készült. A metszeten az egyik legrégebbi párizsi zarándokhely, a Saint Maur des Fosses templomban lévő Notre Dame des Miracles kápolna oltárát, az öltöztetett Mária-szobrot, tőle jobbra és balra pedig Szt. Maur és Szt. Babolin szobrát láthatjuk, az előtérben egy nyomorék férfi, egy nő és egy gyermek könyörgő alakjával. A felirat tanúsága szerint a csodálatos Mária-szobor tiszteletére 1624-ben alakult meg a konfraternitás, 1627-ben pedig VIII. Orbán pápa adományozott bűnbocsánatot a társulatnak. Az előképül szolgáló, korábbi metszet kompozíciója teljesen azonos, azzal a különbséggel, hogy az előtér alakjai pont fordítva helyezkednek el. Nyilván itt is a korábbi metszetről készült az 1806-os társulati laphoz felhasznált új nyomólemez.

Ugyancsak egy korábbi metszet másodlagos felhasználását figyelhetjük meg a dominikánusok rue Saint Jacquesban lévő Rózsafüzér társulatának 17. sz. elejéről származó bűnbocsánati lapján. (6. kép) A lap tetején látható három metszet közül a középső, a gyermek Jézust az ölében tartó Máriát a pápa, a francia király és kísérelők társaságában ábrázoló metszet felirata szerint 1584-ben készült, és önálló lapra nyomott példánya is ismert. A bűnbocsánati lapon lévő két további metszet Szt. Domonkost ábrázolja egy gyertyát szájában tartó kutyaival és egy másik dominikánus szerzetessel, a jobboldalon pedig a gonoszt legyőző Sienai Szt. Katalin látható. A középső metszeten angyalok nyújtják át a szent olvasókat az egyházi és világi alakoknak. Szt. Domonkos alakja itt még nem kapcsolódik szervesen a kompozícióhoz, a 17. sz. során azonban kialakul az az ikonográfiai típus, mely a szent olvasóhoz kapcsolódó áhítati gyakorlat dominikánus eredetét hirdeti.

5. Szent Juliánusz és Genest konfraternitás társulati lapja. 1766, Bibliothèque National, Párizs

6. A dominikánusok Rózsafűzértársulatának lapja. 17. sz. eleje, Bibliothèque National, Párizs

7. A dominikánusok Rózsafűzértársulatának lapja. 1665. Bibliothèque National, Párizs

8. Szent Rókus és Sebestyén konfraternitás társulati lapja. 1714, Bibliothèque National, Párizs

A rózsafüzér-társulatok a laikus vallásos társulatok egyik leggyakoribb formájává váltak Franciaországban a 17. sz. első felében, s jelentőségüket a 18. sz. közepéig meg is őrizték. Ez a devóció a dominikánusok monopóliuma volt, s azon a hagyományon alapult, hogy Mária a rózsafüzért magának Szt. Domonkosnak adományozta, így a Mária-tiszteletnek ez a formája is Szt. Domonkostól származik. Párizsban is rendkívül népszerű volt ez a devóciós gyakorlat. A dominikánusok mindhárom párizsi kolostorában létezett egy-egy harmadrendként funkcionáló rózsafüzér társulat. A rue Saint Honoréban működő konfraternitás társulati könyvében 1614 és 1644 között több mint 50 000 név szerepel, 1644–47 között pedig közel 13 000. (Ekkoriban Párizs népessége félmillió körül volt). A társulat a vidéki rendházakon keresztül szerte az országban terjesztette lapjait, melyek mind azt a jelenetet ábrázolják, amint Mária átnyújtja a rózsafüzért Szt. Domonkosnak.

Ezek közül az egyik legkvalitásosabb az az 1665-ben készült bonyolult allegóriákkal operáló lap, mely a trónörökös társulatba való felvételét ábrázolja. (7. kép) A felső, mennyei zónában Szent Domonkos és Szt. Lajos hódolnak a Mária ölében tartott gyermek Jézus előtt. Mária a baljából a rózsafüzér öt dicsőséges titkát ábrázoló rózsza hull alá. Jobbra a kísérő angyalok a gonosz felett győzedelmeskedő keresztben ábrázolt öt fájdalmas titokról lebbentik fel a fátylat. A bal felső sarokban lebegő angyalok az öt örvendetes titok emblémáját hordozzák. A középen lebegő angyal harsónájára függesztett zászló felirata a szerint pedig a jelenet a trónörökös Rózsafüzér társulatba való ünnepélyes felvételét örökíti meg. A kompozíció alsó zónájában a királyi udvar jelenik meg. A rendkívül kvalitásos metszet portrészertű hűséggel örökítette meg a királyi család tagjait. A csoport középpontjában királyné látható és XIV. Lajossal, aki fiát, a gyermek Lajost tartja karjában, az előtte térdelő dominikánus szerzetes pedig a trónörökösi koronát nyújtja át neki. A kompozíció baloldalán egy másik szerzetes a társulat tagjainak jegyzékébe a trónörökös nevét írja be. A lap alján a királynénak szóló dedikáció és a szignatúra olvasható, miszerint a metszetet a rue St Jacquesban működő mester, Pierre Landry készítette 1665-ben. Az ehhez hasonló szignált metszetek rendszerint az anyag legkvalitásosabb darabjai.

Hasonlóan kvalitásos, ugyanakkor a sajátos helyi kultuszformákba is bepillantást engedő lap a Saint Martin des Champs Notre Dame de la Carole társulatának lapja. A kompozíció közepén a felhőn ülő Mária és a gyermek Jézus alakja jelenik meg, körben pedig hat, a szobor legendáját elbeszélő felirat látható a hozzájuk tartozó illusztrációkkal. A legenda szerint 1418-ban egy szerencsétlen lapjárású kártyapartin minden vagyonát elvesztett katona dühében kardjával sújtott a rue Our-ban álló Mária-szoborra, amiből csodás módon vér fröccsent ki. A szobrot ezt követően ünnepélyes translatio keretében oltárra helyezték, s tiszteletére konfraternitást alapítottak.

Az anyag ikonográfiai csoportosítása a főbb társulat-típusok szerint tűnik kézenfekvőnek.

Szemben a közép-európai anyaggal, ahol a legnagyobb számban és a leggazdagabb formában a különféle Mária társulatokhoz kapcsolódó nyomtatványok fordulnak elő, a párizsi konfraternitások társulati lapjain a különféle (gyakran nemzeti) szentek egyenlő arányban fordulnak elő a Mária-ábrázolásokkal, ahogy a társulatok titulusaiban sem képviselnek többséget a Mária kongregációk. Gyakran ismétlődnek a Mária életéből vett jelenetek (Mária születése, Mária mennybemenetele), valamint a különböző egyéb ábrázolástípusok (Immaculata, Notre Dame des miracles, Notre Dame des Victoires, Notre Dame des Peuples, stb.)

A Mária-ábrázolások után oltáriszentség társulatok nyomtatványai képviselik a következő csoportot. Az oltáriszentség társulatok a 17–18. században terjedtek el széles körben, minden párizsi plébániakörzetben működött egy Saint Sacrament társulat, melyek óriási mennyiségű nyomtatványt adtak ki. Sémája mindegyiknek ugyanaz: az ostya egy oltárra helyezett szentségtartóban látható, két adoráló angyal és gyakran a hétpecsétes, nyitott könyvre helyezett kereszten fekvő misztikus bárány kíséretében. Felirata mindegyiknek ugyanaz: „Loué soit le trés saint sacrament de l'autel” (Magasztald mindörökké a szent oltáriszentséget)

A társulati lapok következő nagy csoportját a különféle szentekről elnevezett társulatok nyomtatványai alkotják. Ezek között legnagyobb számban Szt. Anna ábrázolásai fordulnak elő.

A 17. században alapított új konfraternitások létrejövetelében bizonyára szerepet játszott a betegségekől való félelem és számos csodatévő gyógyító szent kultusza. Ezek között első helyen kell említenünk a pestis ellen oltalmazó Szt. Rókus, illetve Szt. Sebestyén társulatokat, melyekből 32 működött a forradalom előtt Párizsban. Érdeemes megjegyezni, hogy a közép-Európában ismert harmadik pestis-szent, Szt. Rozália szinte teljesen hiányzik a francia kultusból. A társulati lapokon Szt. Rókus rendszerint a sebeit ápoló angyallal és a kenyeret hozó kutyával ábrázolják. Az ikonográfia tehát teljesen tradicionális, csakúgy, mint Szt. Sebestyéné, aki mindig testében nyilakkal jelenik meg. (8. kép)

Az 5. századi, Nanterre-i születésű szentnek, Genovévának különösen intenzív volt a kultusza Párizsban. Legendája szerint a szent életű nő Párizsban a betegek és szegények gondozásával foglalkozott, s 451-ben megövtá a várost a hun betöréstől. Ettől kezdve Szt. Denis mellett őt is Párizs védőszentjeként, majd később Franciaország patrónajaként tisztelték. Ereklyéit a Notre Dame-ban őrizték, a mai Pantheon helyén pedig egykor Szt. Genovéva titulusú Ágoston rendi kolostor állott. Az itt működő Szt. Genovéva társulat lapján a szent ünnepén, január 3.-án hagyományosan megrendezett ereklyekörmenetet láthatjuk. (9. kép)

A laikus vallásos társulatok egy sajátos csoportját alkotják a mesterségekhez kapcsolódó konfraternitások. Az egyazon foglalkozást űző mesterek társulatai a céhes szervezeti formából alakultak ki a 14. század végén, s kezdték meg működésüket önálló vallási közösségként. A 17–18. sz.-i Pá-

rizban az ipar fejlettségéből és a lakosság nagy számából eredően igen differenciált képet mutatnak az ilyen társulatok. Ezek a céhekből kialakuló zárt szervezetek tagjaik közé csak egy adott mesterséget űző iparosokat vettek fel, s mindegyikük saját patrónusszentet választott. Jellegzetesen városi jelenségek, a vidéki kisvárosokban akár több különböző foglalkozás mestereit is tömöríthette (pl. fémmel vagy fával dolgozó iparosokat), a nagyvárosokban azonban rendkívül specializáltak voltak és számuk is igen jelentős. A 17–18. sz.-ban Párizsban működő közel 650 társulat kb. fele volt ilyen. Ezek a társulatok nagy hangsúlyt fektettek a reprezentációra, saját kápolnát és oltárokat tartottak fenn, látványos ünnepeket szerveztek patrónus szentjük tiszteletére. Mecénási tevékenységük kevésbé látványos, ugyanakkor figyelemreméltó megnyilvánulásai a társulati lapok.

Ilyen például az öntő mesterek Szent Hubertus és Szent Eloi társulatának 1699-ben készült lapja amelyet a mesterség kellékei és termékei, golyók, glóbuszok, gyertyatartók és harangok dekorálnak. Ugyanennek a társulatnak egy 1731-ben készült metszetén új elrendezésben, ugyancsak a mesterség attribútumaival körülvéve jelenik meg a két védőszent. (10. kép)

Érdeemes megfigyelni, hogy az alakok gazdagon díszített keretben, máshol trofeum-szerű elemekkel vagy szegéllyel keretezve jelennek meg. Mivel a társulati lapok többnyire egy enteriőrben, falra függesztve voltak használatban, festményekhez hasonló hatását kívántak kelteni a keretezéssel.

A párizsi vargák számos konfraternitásban tömörültek a 17–18. sz. során, ezek mindegyike a két mártírhalt 3. századi soisson-i cipész-mestert, Szt. Crespint és Szt. Crespiniént választották védőszentül. Az itt bemutatott lapot 1717-ben a Notre Dame-ban székelő társulat készítette. (11. kép) A templom belsejében ábrázolt jelenet a munkafolyamatok differenciálódásába is betekintést enged. A Mária oltalma alatt serénykedő mester végzi a legfinomabb munkát, a bőrvágást, s segédje állítja össze a lábbelit. Körülöttük mártíromságuk történetét ábrázoló medalionok láthatók. Egy másik, az Eglise Saint-Jean-ban székelő társulat 1755 körüli lapján hasonló kompozíció jelenik meg, azzal a különbséggel, hogy a két szent és a medalionok fordítva jelennek meg és a Notre Dame enteriőrije helyett itt a háttérben egy baldachin látható. (12. kép) A Notre Dame-ban székelő társulat lapjának kompozíciójához igen hasonló egy azzal közel egy időben készült, devóciós képként megjelent metszet, ami jól érzékelteti, a társulati lapok és a populáris grafika más műfajai, elsősorban az egyéb áhítati célokat szolgáló egylapos nyomtatványok közötti szoros kapcsolatot.

A vargákhoz hasonlóan a párizsi kertészek is több konfraternitást alapítottak, melyek Szt. Fiacre-ot választották patrónusul, a táncosok és muzsikosok Szent Juliánus és Genest, a sebészek és borbélyok a két orvos szentet, Szt. Kozmaszt és Damiánt, a pékek Szt. Honorét és Lázárt.

A legtöbb társulat a kora keresztény gall szentek köréből választott magának patrónust. A választás oka rendszerint a védőszent legendájából ered.

9. Szent Genovéva konfraternitás társulati lapja. 18. sz. vége, Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, Párizs

10. Szent Hubertus és Szent Eloi konfraternitás társulati lapja. 1731, Bibliothèque National, Párizs

11. A vargák Szent Crespin és Crespinian konfraternitásának társulati lapja. 18. sz. eleje, Bibliothèque National, Párizs

12. A vargák Szent Crespin és Crespinian konfraternitásának társulati lapja. 18. sz. eleje, Bibliothèque National, Párizs

Szt. Honoré a legenda szerint pék volt Amiens-ben, Szt. Crespin és Crespien cipész Soissionban, Szt. Eloi pedig ötvös Noyonban. Máskor a patrónus szent választás esetleges, pl. a főszakácsok azért választhatták Mária születését, mert a jelenet ábrázolásain a Szt. Anna a felépülése érdekében különféle fogásokat felszolgáló alakok is megjelennek.

A konfraternitások társulati lapjainak a 17. sz.-ban kialakult ikonográfiája nem sokat változott a társulatok 1776-ban bekövetkező betiltásáig. A konfraternitásokkal kapcsolatos egyéb képzőművészeti megnyilvánulások (társulati termék, oltárok, stb.) a társulati lapok reprezentativitás szempontjából nem a legfontosabbak, elsősorban a társulatok saját használatára, a tagok áhítatának elmélyítésére szolgáltak. Az emléktárgy jelentőségét elsősorban az adja, hogy keresztmetszetszerűen, kicsiben tükrözi a szélesebb rétegek használatára szánt 17–18. századi vallásos nyomtatványok főbb sajátosságait, egyben példatára annak, mi és hogyan jutott el a magas művészetből a szélesebb rétegekhez.

JEGYZETEK

¹ Az anyagra vonatkozó egyetlen komolyabb publikáció: GASTON (abbé Jean): *Les images des confréries parisiennes avant la Révolution*. Société d'iconographie parisienne, Paris, 1910.

² KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor: *Barokk kori társulati kiadványok grafikai ábrázolásai*. Magyar Könyvszemle, 1999/1. 1.–34.

³ A vallásos társulatok szervezeti felépítéséről, funkciójáról l. pl.: TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században*. Néprajzi Látóhatár 1992/3–4., 8–36.

⁴ A vallásos társulatok szociológiai-antropológiai értelmezéséről bővebben l.: BARNA Gábor: *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei 1851–1940*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1998.

⁵ A párizsi metszőműhelyek kialakulásáról bővebben l.: ADHÉMAR, Jean: *La rue Montorquell et la formation d'un groupe d'imagiers parisiennes au XVI. siècle*. *Le vieux papier* 1954/4. 25–34.

⁶ A devóciós nyomtatványok történetéről bővebben l. VAN HEURECK: *Les images de dévotion anversoises de XVI–XIX. siècle*. Antwerpen, 1930.